

СФЕРА САКРАЛЬНОГО В ОНОМАСТИЦІ, ЛЕКСИКОГРАФІЇ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

УДК 811.161.2+81'373.21
ББК 81.411.4

Василь Лучик

САКРАЛЬНІ МОТИВИ В ТОПОНІМІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Географічні власні назви з культурними або релігійними мотивами, виокремлені з невеликої групи топонімів Центральної України, проаналізовано з квантитативного погляду. Вони відіграють певну інформативну роль і, залежно від способів творення, відбиття культурних та релігійних цінностей, є язичницькими, християнськими та мусульманськими. Кожна з груп має свої особливості.

Ключові слова: топонімія, мотиви номінацій, сакральний, язичницький, християнський, мусульманський.

Василий Лучик

Сакральные мотивы в топонимии Центральной Украины

Географические названия с культурными или религиозными мотивами, вычлененные из небольшой группы топонимов центральной Украины, проанализированы с квантитативной точки зрения. Они играют определенную информационную роль, и, зависимо от способа образования, отражения культурных и религиозных ценностей, являются языческими, христианскими и мусульманскими. Каждая из групп имеет свои особенности.

Ключевые слова: топонимия, мотивы номинаций, сакральный, языческий, христианский, мусульманский.

Vasyl Luchyk

Sacral motives in the toponymy of the ukrainian language

The geographical proper names with cultural and religious motives from a small group of toponyms of Central Ukraine are analysed in quantitative aspect. But they are very useful from the informative viewpoint. Depending upon terms of forming cultural and religious values they are divided into three general groups. They are pagan, Christian and Muslim. Each of them has its own peculiarities.

Key words: toponymy, motives of nominations, sacral, pagan, Christian, Muslim.

Власні назви різних класів неоднаковою мірою відбивають позамовні явища, зокрема вірування, які характерні були для етносів, що створювали онімний простір у певні історичні періоди на тій чи іншій території. З цього погляду максимально однорідним є іменник українців, які прийняли разом із християнством абсолютну більшість канонічних імен давньогрецького, давньоримського (латинського) походження. Натомість топонімія містить значно менше релігійно мотивованих назв, але водночас вони є досить різноманітними за сакральними зв'язками. З-поміж них у центральноукраїнській топонімії можна виділити три основні групи: язичницькі, християнські, мусульманські.

Дохристиянським віруванням наших пращурів на теренах сучасної Центральної України було язичництво, яке характеризувалося обожнюванням найактуальніших для первісної людини сил і явищ природи: води, сонця, вогню, тварин, рослин тощо. На думку деяких учених (наприклад, В.М. Топорова), чим старішим був процес вербальної номінації, тим більше він був пройнятий міфопоетичними уявленнями, тобто релігійно-культовим змістом, що відбивало суттєву залежність язичників від різноманітних природних сил. Водночас навіть у найдавніших дохристиянських топонімах така мотивація виявляється необов'язковою, бо для цього класу онімів природнішим було врахування очевидних й актуальних фізико-географічних ознак позначуваних об'єктів. А там, де міфопоетичні уявлення і мали місце, з плином часу вони повністю або частково губилися. Саме тому ономасти досить обережно реконструюють язичницькі культурно-релігійні мотиви в топонімії, відкидаючи випадкові чи непереконливі асоціативні зв'язки й народноетимологічні пояснення.

Із зазначених причин дуже проблематичною виявляється реконструкція релігійно-культових слідів найдавніших водно-рослинного й вогнепоклонницького етапів язичництва в досліджуваній топонімії, яка причетна до відповідного етномовного розвитку: вона має рефлексі індоєвропейської прамови й численні сліди ранньопраслов'янської мови-основи. Можливо, у зв'язку з високорозвиненими міфопоетичними уявленнями тогочасна первісна людина будь-яку важливу для себе воду (джерело, річку, озеро, дощ і т. ін.) сприймала як божество, що відбивалося в такому разі в гідронімах з „водною” семантикою (порівн. висновок Ю.О. Карпенка щодо гідроніма *Буг / Бог*, виникнення якого могло бути зумовлене язичницьким уявленням „вода = бог”). З цього погляду такі гідроніми водного етапу язичництва могли функціонувати як синкретичні номінації: називати об'єкт як воду з її певними ознаками й одночасно виражати культове ставлення до нього як головного божества. Теоретично до таких гідронімів могла належати назва р. *Рось* п. Дніпра, яка мала давній варіант *Роса* з індоєвропейською реліктовою фіналлю *-a*, що зводиться до праслов'янського географічного терміна **rosa* „вода, волога” з основою і.-є. **gos-/ges-* „текти; витікати; литися” [див. 4, с. 145-147], або композит *Сроса* (струмок у бас. р. Синиця л. Пд. Бугу) з тим же опорним компонентом **rosa* й означенням **sъ-* з і.-є. **su-* „гарний, добрий; великий”, тобто стр. *Сроса* – це первісно „добра вода” (порівн. ще кілька порубіжних водних об'єктів з основою *Добр-* у назвах) [6, с. 10-12, 85]. Певним підтвердженням обоженню води й приписування їй ще з язичницьких часів життєдайної сили, цілющих властивостей тощо служать фразеологізми з *роси і з води* як побажання сили, здоров'я, насаги, *жива вода, помічна вода* та ін., а також поширені в Центральній Україні мікрогідроніми з основою *Жив-* [6, с. 72-73].

Імовірним відгомонам такого мотиву номінації може бути праслов'янський за походженням гідронім *Славутич* (< *Славута, Словута*), ґрунтовно проаналізований В.В. Німчуком [12, с. 4-11]. Виникнувши спочатку як персоніфікована шаноблива назва Дніпра [пор. 2, с. 55], гідронім *Славутич* (*Словутіч*) мав яскраво виражене патронімічне значення в уявленні праслов'ян-язичників, виразником якого виступав формат *-ич*, що розвинувся з ранньопраслов'янського **-itjo*: *Славутич* (*Словутіч*) – найдорожчий і наймогутніший син матінки-землі, можливо, бога води, який міг називатися ім'ям з основою *Слов-* / *Слав-* [див. 12, с. 8-9]. Принаймні в кількох українських гідронімах з цією архаїчною основою [див. СГУ, с. 509, 510] ономасти вбачають первісну семантику „вода; текти, плисти; полоскати чистити” [див. 18, с. 166; 12, с. 9], яка узгоджується з уявленням ранніх праслов'ян-язичників про воду як найдавніше і наймогутніше божество, що живить й очищає землю. У зв'язку з цим гідронім *Славутич* (*Словутіч*) спочатку функціонував як утворення, подібне до плюративної форми *Сварожичі*, що називала Дажбога, Хорса, Стрибога й Велеса як найдорожчих синів бога земного вогню й неба [див. 15, с. 104], а згодом деперсоніфікуються, втративши патронімічне значення й живий зв'язок з архаїчною основою *Слов-* / *Слав-* [див. 7, с. 124].

Говорячи про можливість сприйняття води як найдавнішого язичницького божества (вода = бог) і його відбиття в гідронімі *Буг* (Південний), д-р. *Богъ*, гр. *Βογος* та ін. [СГУ, с. 422-423], спорідненому з д.-інд. *bhāgah* „наділяючий, податель”, Ю.А. Карпенко наголошував на тому, що апелював *бог* ще в язичницькі часи став узагальнювальною назвою обоженню сил [5, с. 13]. Щоправда, і в цьому випадку реконструюється географічний термін германського походження **bak-* „потік, ручай”, який у праслов'ян повинен був вимовлятися як **bog-* і під час довготривалої міграції готів від узбережжя Балтійського моря аж до Нижньої Наддніпряни міг стати безпосередньою мотиваційною базою гідроніма [див. 8, с. 17-20].

Припускають, що на початковому етапі організації язичницького культу в ньому домінували добрі, світлі начала і лише з часом розвинулося уособлення злих, чорних сил. Наприклад, у середовищі спочатку винятково добрих чаклунів, покликаних знаходити вплив на злі сили і відводити їх від людини, в душі дуалістичного сприйняття світу та існування об'єктивно взаємозв'язаних позитивних і негативних наслідків розвинулися білі й чорні чаклуни. У зв'язку з цим й обожнювана вода, напевно, спочатку сприймалася лише як добра сила, життєдайна рідина, адже бог у будь-якому вияві – це завжди добро й любов. Натомість, пізнішим був антонімічний до розглянутих назв гідронім *Мертвовід* (назва лівої притоки Південного Бугу) чи твірний географічний термін *мертвовід* „стояча вода”, „непридатна для вживання вода” [див. 6, с. 148], бо негативне сприйняття води стало можливим лише після водного етапу язичництва, коли головними були вже інші божества. З огляду на сказане саме в постводний період язичництва могла розвинутися закріплена в слов'янському фольклорі антиномія „жива вода” – „мертва вода”.

Обожнювання язичниками рослин практично не відбилося в центральноукраїнській топонімії, для чого є свої причини: 1) порівняно з річками, озерами, височинами тощо окремі дерева, куші, трави належать до недовговічних і переважно невиразних орієнтирів, тому фітоніми були менш активними і, як правило, зникали разом з обожнюваними рослинами; 2) основний і найстійкіший об'єкт язичницького поклоніння дуб з прийняттям християнства був проголошений поганським деревом, через що за тисячолітню історію православ'я в Україні відійшли в небуття не тільки місця культових обрядів біля цього дерева (чи інших рослин), але й пов'язані з ним географічні назви. До поодиноких топонімів чи фітонімів з можливими язичницькими мотивами відповідного періоду ономасти обережно відносять назву *Добрий дуб* [13, с. 130], яка, з погляду на позитивне означення „поганського” дерева, навряд чи могла бути християнською.

Фактично відсутні й сліди (принаймні автохтонні) вогнепоклонницького етапу в центральноукраїнській топонімії, який з огляду на провідну роль сонця був не менш важливим в історії праслов'янського язичництва, ніж попередній. Причина такого стану криється, насамперед, у непродуктивності номінації географічних об'єктів за відношенням до сонця чи вогню, тому зазначений етап в ономастиці обмежується переважно теонімами й міфонімами (порівн. праслов'янські назви богів сонця чи земного вогню *Дажбог, Хорс, Симаргл, Сварог, Сварожич* та ін.).

Географічні назви з мотивами тваринницького етапу язичництва виявили певну здатність до збереження завдяки відбиттю в них назв на позначення тура й корови, які відігравали провідну роль у господарському житті праслов'ян й одночасно вважалися представниками бога сонця на землі. Саме тому на старожитніх слов'янських землях з давніх утворень фіксуються переважно топоніми з основою *Тур-* (трохи рідше *Коров-*) і рідкісними виявляються назви з основами *Кін-, Коз-, Вівц-* та ін. Більше того, язичницький культ принесення в жертву богам сонця корів (насамперед з білою цяtkою на лобі) спричинився, на думку В.Г. Складенка, до поступового витіснення загальноживаного псл. **goveđo* „корова; велика рогата худоба” пізнішим **korva*, що „утворено від індоєвропейського (балтословянського) дієслівного кореня **ker-* „різати, приносити в жертву богам (за допомогою чергування кореневих голосних e/o та суфікса -v-) і первісно означало „жертвна коро́ва”, букв. „та, яку заріжуть, принесуть в жертву богам” [16, с. 15]. У такому разі назва б. *Корован* у басейні Сугоклії п. Інгулу л. Пд. Бугу [СГУ, с. 272] з пізнішим українським повноголоссям могла бути мотивована відношенням до місця проведення згаданого весільного культу, який у землеробський період язичництва пов'язувався уже з коро́ваєм. Щоправда, поширенішою і переконливішою вважають іншу етимологію псл. **korva*, яке визнають генетичним прикметником зі значенням „рогата (тварина)”, похідним від і.-є. **kor- / ker-...* „ріг; голова; вершина, верхівка” і запозиченим з

кельтської мови разом зі звичаєм використання корів для доїння молока, у зв'язку з чим „молочна” **korva* поступово витіснила „м'ясну” **goveđo* [див. 6, с. 64-66]. Якщо навіть у центральноукраїнському топонімі відбилася ознака „рогата, розгалужена”, яка для річок і балок є особливо актуальною і більш імовірною (порівн. ще подільський гідронім *Корова* [6, с. 64-65]), то і в такому разі розвиток вихідного псл. **korva* мав характер культурного явища для праслов'ян-язичників, що могло відбитися в дохристиянських географічних назвах.

Поодинокими є топоніми з імовірною основою язичницького теоніма *Велес* (*Волос*), що називав бога домашньої худоби, насамперед, у східній частині праслов'янських і в середовищі східнослов'янських племен. Зокрема, це назва оз. *Волосове* на Вінниччині, яка могла пройти через антропонімне посередництво [13, с. 127, 168]. На думку Ю.О. Карпенка, цей термін зародився ще в скотарський період язичництва (ранньопраслов'янська доба кін. II – поч. I тис. до н. е.), а саме божество було загальнослов'янським: „...Його сліди у західних та південних слов'ян дають підстави відносити цього бога до праслов'янської доби. За межами слов'янського світу виразних слідів бога Велеса немає” [5, 15]. Принагідно відзначимо, що реальність поклоніння язичницькому божеству *Велесу* / *Волосу* (< псл. **vels-* / *vols-* „власть, влада” [3, с. 1, 42]) визнається беззаперечною, про що свідчать представники різних наук і давні писемні джерела, а пов'язувана з іменем цього божества так звана „В(е)лесова книга” як перша писемна пам'ятка слов'ян V-IX ст., на жаль, виглядає дуже сумнівною, принаймні мовознавці практично одноставні в такому висновкові [порівн. 5, с. 13; 14, с. 95-97; 17, с. 47-54 та ін.].

Сакральну язичницьку мотивацію має і відомий від Геродота (V ст. до н. е.) не то гідронім, не то хоронім скіфського походження *Ексампей*, який у різних місцях праці згаданого античного історика стосується різних об'єктів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя і тлумачиться автором (як і сучасними ономастами) як *Святі Дороги*, *Священні шляхи*, що свідчить про важливе геополітичне й культурно-релігійне значення відповідної місцевості для скіфів-орачів [див. 9, с. 40].

Християнські мотиви виявляються пізнішими від язичницьких у власних назвах Центральної України і були характерними переважно для ойконімії та урбанімії: сс. *Богодарівка*, *Покровка*, *Спасове* [КО АТУ, с. 85, 101, 104], колишня вулиця в Кіровограді *Вознесенська* та ін. Ще масові до поч. XX ст., такі оніми нині виявляються поодинокими, бо з ідейно-політичних міркувань населені пункти і внутріміські об'єкти з подібними назвами перейменовували, що призвело до втрати приблизно кожного четвертого історичного ойконіма й більшості урбанонімів.

Для топонімів інших розрядів християнські мотиви були менш характерними. Здебільшого в таких назвах відбивалася основа *Бог-*: дж. *Богородиця* (с. Вербове Гайворонськ. р-ну; МЕ, 1987), назва якого мотивована вірою в здатність Богородиці (Матері Божої) посилати людині в скрутну годину життєдайну прісну воду; р. *Богодушина* п. Громоклії п. Інгулу л. Пд. Бугу [СГУ, с. 61], назва якої походить, очевидно, від *богодушний* „божої душі” (про воду); дж. *Богова Ступня* (с. Криничуватка Устинівськ. р-ну; Анк. 1987), складена назва якого виникла за вказівкою на животворні (Богом дані) властивості джерельної води і подібність об'єкта до ступні Бога (пор. ще давньогрецький топонім *Гераклова Ступня* й туркменський *Шакадам* – буквально „ступня шаха” [6, с. 73], які свідчать про універсальний характер подібної метафори).

Християнські мотиви могли мати місце й у зв'язку з тими власними географічними назвами, які відбивають сакральні для християн числа, зокрема „3” і „7”: сс. *Триліси*, *Семигір'я*, *Семидуби* [КО АТУ, с. 105, 103]. Перше з них символізує вічність, тримірність простору й часу, єдність Бога-Отця, Бога-Сина й Бога-Святого Духа, а друге – досконалість, гармонію й образну множинність, що має реальне підґрунтя: порівн. 7

кольорів у природі, 7 основних звуків у музиці, 7 днів у тижні, перехідний вік людини кожних 7 років тощо і високу продуктивність числівника *сім* та похідних від нього у слов'янських фразеологізмах.

Активні стосунки українців з народами іншої віри спричинилися до міжмовних і міжкультурних впливів, що позначилося і на місцевій топонімії. Найпомітнішими виявилися впливи носіїв мусульманської віри у зв'язку з тривалими українсько-татарськими й українсько-турецькими контактами. Зокрема, елемент мусульманської сакральності відбився в назві стр. *Пірсу* л. Великої Висі л. Синюхи л. Пд. Бугу (с. Котівка Новомиргородськ. р-ну; МЕ, 1987), мотивованій основами тюркського походження *nir* „святий” і *су* „вода, струмок, річка, озерце”, тобто мікрогідронім має внутрішню форму „свята вода, струмок” [див. 8, с. 47]. Про такий розвиток процесу номінації свідчить ще одна обставина. Унаслідок регулярного вживання на означення відповідно сприйманої ділянки місцевості слово *nir* у мовах мусульман (особливо ірано- й тюркомовних) розвинуло значення географічного терміна „святе місце, священна могила”, що спершу стосувалося місця поклоніння вогню, культ якого був найрозвиненішим у прихильників зороастризму на Близькому й Середньому Сході [див. 8, с. 47-48]. Як уже зазначалося, вогнепоклонницькі уявлення автохтонних праслов'ян-язичників не залишили явних слідів у центральноукраїнській топонімії, але подібний культ вогню зберігся в інших формах, зокрема у вигляді поклоніння християн домашньому вогнищу, запалювання свічки й лампади перед іконою, на могилах тощо.

Подібну до *Пірсу* мотивацію має мікрогідронім *Мей* (колодязь у с. Велика Виска Маловисківськ. р-ну; МЕ, 1987), утворений від основи давньотюркського апелятива *май* „святий, священний”, „покровитель” (порівн. ім'я богині-покровительки дітей *Май-Ене*), який теж розвинув географічне значення стосовно різнотипних об'єктів. При цьому сакральна семантика в онімах залишається домінуючою, що є типовою ознакою для мов мусульманських народів (порівн. численні географічні назви із зазначеною основою на Алтаї, в Казахстані та в Середній Азії [10, с. 358; 11, с. 163-164]. Стосовно фонетичної співвіднесеності [e] – [a] в *Мей-Май* існує досить переконливий матеріал, який свідчить про діалектний характер цих варіантів. Зокрема, в орхонських надписах Алтаю зафіксовано споріднений з *май* географічний термін *умей* „дух води й землі” (з покликанням на М.О. Баскакова і Є. Койчубаєва [10, с. 358]), який виступає фонетичним варіантом до *Умай* [11, с. 163]. Про час занесення назви *Мей* чи відповідного географічного терміна у бас. Великої Висі важко сказати однозначно. Давнє, очевидно, ще праалтайське походження твірною апелятива *май* / (*y*) *мей* та його сакральна семантика, з одного боку, й незначні розміри та вузьколокальне значення колодязя дають підстави для окреслення досить приблизних хронологічних рамок виникнення мікрогідроніма. Він може бути як наслідком ще гунського або наступного давньотюркського етномовного впливу, так і діалектним залишком від пізнішої монголо-татарської чи осmano-турецької навали [див. 8, с. 47].

Якщо згідно з християнськими традиціями в топонімах із сакральною-символічним значенням найчастіше відбиваються числівники *три* й *сім*, то в системі тюрко-мусульманських утворень у подібній функції домінує *п'ять*: порівн. п'ять світів, п'ять класів, п'ять елементів буття: золото, дерево, вода, земля, вогонь; рел. п'ять видів членів тіла [1, с. 96-97], п'ять куполів на культових спорудах тощо і поширеність топонімів з основою *Беш-* (< тюрк. *bes-* „п'ять”): рр. *Бешка*, *Беш-Байрак*, яр. *Бешбайрацький* та ін. [див. 8, с. 31-32]. У зв'язку з цим немає сумніву, що поширені переважно на півдні країни ойконіми типу *П'ятихатки*, де тюркомовний вплив був найвідчутнішим, з'явилися в україномовному (спочатку, очевидно, козацькому) середовищі внаслідок мусульманського (татарського чи турецького культурно-релігійного впливу). На продуктивність мовно-

культурних взаємовпливів, наслідки яких сучасними носіями мови інколи вже й не відчуються, дослідники неодноразово звертали увагу (порівн. хоча б нині символічні для української мови й ментальності назви *козак Мамай, хата, майдан* та ін., які за походженням визнаються не українськими і навіть не слов'янськими лексемами).

Підсумовуючи питання про відбиття культурно-релігійних мотивів у центральноукраїнській топонімії та втрату більшості з таких назв, відзначимо, що частину з них (маємо на увазі відомі історичні назви, ліквідовані з ідейно-політичних міркувань) не тільки можливо, але й необхідно відновити як вербальні пам'ятки культури й духовності нашого народу.

Джерела та їх умовні позначення

Анк. – Анкета ономастична кафедр української мови й філологічних дисциплін Кіровоградського педінституту, укладена за зразком відповідної анкети Інституту української мови НАН України для збирання матеріалу в Кіровоградській області (1985 – 1992 рр.).

КО АТУ – Кіровоградська область : Адм.-терит. устрій на 1 січня 1986 р. / склали М.С. Федоров, В.О. Якуніна. – Дніпропетровськ, 1985. – 152 с.

МЕ – Матеріали ономастичних експедицій у Кіровоградській області, проведених кафедрами української мови й філологічних дисциплін Кіровоградського педінституту (1985 – 1991 рр.).

СГУ – Словник гідронімів України. – К. : Наук. думка, 1979. – 780 с.

Література

1. Древнетюркский словарь. – Ленинград : Наука, 1969. – 679 с.
2. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О.С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1985. – 253 с.
3. Етимологічний словник української мови: в 7-ми тт. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 632 с.
4. Железняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя / І.М. Железняк. – К. : Наук. думка, 1987. – 204 с.
5. Карпенко Ю.О. Чи існував скотарський етап слов'янського язичництва? / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С. 12-17.
6. Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / В.В. Лучик. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
7. Лучик В.В. Про деякі особливості формування похідних на *-ич* в українській мові / В.В. Лучик // Питання мовознавства : зб. наук. праць на честь 70-річчя Володимира Олександровича Горпинича. – Кіровоград, 1997. – С. 121-130.
8. Лучик В.В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1999. – 104 с.
9. Лучик В.В. Становлення Центральноукраїнської топонімії в євразійському контексті / В.В. Лучик // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2001. – Вип. 37. – С. 38-42.
10. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
11. Мурзаев Э.М. Тюркские географические названия / Э.М. Мурзаев. – М. : Издательская фирма „Восточная литература” РАН, 1996. – 254 с.
12. Німчук В.В. Дніпро-Славути / В.В. Німчук // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 4-11.
13. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / відп. ред. І.М. Железняк. – К. : Наук. думка, 1992. – 274 с.
14. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски” / Г. Півторак. – К. : ВЦ „Академія”, 2001. – 152 с.
15. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы : Словообразовательный анализ / Н.В. Подольская. – М. : Наука, 1983. – 160 с.
16. Складенко В.Г. Етимологічні розвідки. 3. / В.Г. Складенко // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 12-18.
17. Ткаченко О. Питання походження т. зв. „В(е)лесової книги” : Спроба формально-змістовного аналізу / О. Ткаченко // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 47-54.
18. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О.Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 289 с.